

AZ ÁRTATLANSÁG VÉLELMÉNEK ÉRVÉNYESÜLÉSE A BÜNTETŐELJÁRÁSBAN

BÁNYAI Botond

1. Bevezető gondolatok

„Audiatur et altera pars– hallgattassék meg a másik fél is!”

Hogyan is kellene tekinteni a büntetőeljárás alá vont személyre? Milyen jogai, kötelezettségei legyenek, milyen eszközök megengedhetők az igazság kiderítése érdekében? Az emberi jogok domináljanak a büntetőeljárás során, vagy a cél szentesítse az eszközt?

A bűncselekménnyel vádolt személyekhez való viszonyulás mikéntje mind a magyar, mind a nemzetközi köz- illetve jogi gondolkodásban hangsúlyos problémaként jelenik meg, és szolgál ezáltal örökzöld vitatémául mind a laikus asztaltársaságok, mind a jogászberkek számára. A terheltek kiterjedt jogokkal rendelkeznek a büntetőeljárás során, mely jogok jelentős része emberi- és alkotmányos jogosultságokban gyökeredznek, jelezve ezzel annak kiemelt jelentőségét, és segítve gyakorlati megvalósulását.

Ám tagadhatatlan, általános tapasztalat, hogy ami elméletben tökéletes, az a gyakorlatban közel sem biztos, hogy működőképes. A büntetőeljárás számos fogaskerékből áll, és közülük elég egy, ami hosszasan nem rendeltetésszerűen működik, és a jogalkotó által megalkotott rendszer könnyedén meginoghat, akár egyik, akár másik irányba. Ezzel a gondolatattal azonosulni tudnak azok is, akik szerint a terhelti jogok gyakorlatban történő érvényesülése korán sem valósul meg maradéktalanul, és azok is, akik szerint a terhelteknek, és ezáltal védőiknek már így is túlfelül széles eszköztár áll rendelkezésükre az igazság kiderítésének megakadályozására.

Mindazonáltal ez utóbbi álláspontot nem tudom elfogadni. Az évszázados tapasztalatok mutatják, mennyire kiszolgáltatott helyzetben lehet egy terhelt a büntetőeljárás folyamán, és mennyire ingoványos talajra tévednének azok, akik a terhelti jogok megkurtításában látják a büntetőeljárás egyszerűsítésének

és rövidítésének kulcsát. A büntetőeljárás éppen a fent említett komplikáltsága annak az oka, hogy minél több garancia, minél több biztosíték kell, hogy illesse annak szereplőit.

Ám, ahogy már utaltam rá, véleményem szerint a terheltek törvényben biztosított jogai a gyakorlatban nem érvényesülnek tökéletesen, melynek megfelelően hipotézisem, hogy a megfelelően átalakított jogalkalmazói hozzáállás megállíthatná, és visszafordíthatná ezt a kedvezőtlen tendenciát. Ehhez a jogi környezet radikális átalakítására sem lenne szükség, én alapvetően nem annak alkalmatlanságában látom a probléma forrását.

A kutatásom középpontjában az ártatlanság védelme áll melynek indoka, hogy a terhelti jogokkal kapcsolatos anomáliák túlnyomó többsége ezeknek kapcsán merül fel. Ebből kifolyólag azt követően, hogy általánosságban ismertetem a terhelt helyzetét a büntetőeljárásban, górcső alá veszem a prejudikálással kapcsolatos problémakört, az előzetes letartóztatás intézményét övező ellentmondásokkal.

2. Rövid történeti áttekintés

Európában a büntetőeljárások kapcsán az inkvizitórius eljárási forma uralkodott a középkortól a XIX. századik. Az eljárás során a nyomozás hivatalból indult, melyben az eljáró hatóság nem volt kötve a felek által előterjesztett indítványokhoz, azok elfogadásában és értékelésében kizárólag maga döntött.

Az eljárás lefolytatásában a bűnösség védelme érvényesült, a terhelt abban tárgyként, és nem alanyként szerepelt, ennek megfelelően perbeli jogokkal rendkívül korlátozott mértékben rendelkezett, védekezésre annyiban volt lehetősége, amennyiben ezt számára a bíróság megengedte. Az „igazság” kiderítéséhez a napjaink bíróságaihoz képest nagyságrendekkel szélesebb eszköztár állt a hatóságok rendelkezésére, beleértve a kínvallatással kierőszakolt, a bizonyítékok királynőjeként aposztrofált beismerő vallomást is. A középkorban és újkorban a nyomozóelvű eljárás széles teret biztosított a bírói önkénynek, a humánus szempontok mellőzésének, és ezáltal a terhelti jogok kifejlődésének is gátat szabott.¹

Ezen áldatlan állapotok felszámolása a XIX. századtól datálható, mely nagy részben a más jogágakban végbemenő gyökeres változásoknak is köszönhető. Az ártatlanság védelmét az 1789-es francia „Az emberi és polgári jogok

¹ KIRÁLY Tibor: *A büntetőeljárási jog*. Budapest, Osiris, 2008. 32.

nyilatkozata” rögzítette először alapelvei szinten. Kettős elvárás alakult ki a büntetőtörvényekkel szemben: egyrészt, prevenciós szerepet kell betölteniük a potenciális bűnelkövetők elrettentése céljából, illetve védelmet kellett nyújtaniuk az ártatlanok számára – minden tekintetben garantálva ezzel a személyek biztonságát.²

Ez magában foglalta a terheltek eljárásjogi védelmének kívánalmát is. Filangieri követelte a titkos feljelentések megszüntetését, illetve a vád és a leartoztatás okának késedelem nélküli közlését a gyanúsítottal. Európa-szerte előtérbe kerültek azok a nézetek, miszerint tekintettel arra, hogy egy, már őrizetbe vett személyről is kiderülhet, hogy nem követett el bűncselekményt, mindaddig, amíg bűnösségét a bíróság ítéletében meg nem állapítja, ártatlanként kell kezelni.

Látható, hogy a felvilágosodás során beiktatott reformok közvetve, vagy közvetlenül, de szinte kivétel nélkül a terhelt eljárásjogi helyzetének javítását szolgálták, megszüntetve ezzel az évszázadokig uralkodó barbár állapotokat. Ezen reformok vezettek el a magyar törvényhozásban is az 1896. évi Bünvádi perrendtartás elfogadásáig is. A törvény az ártatlanság elvéről kifejezetten nem rendelkezett, de vezérelyként döntő hatással volt a kódexre. Elmondható, hogy a magyar törvényhozás a XIX. század végén egy, a korát az egyéni jogok biztosításának tekintetében meghaladó büntető perrendtartást hozott létre, amiben a vádlottakat védelemhez való jog ténylegesen – nem csak elméleti síkon, hanem a gyakorlatban is érvényesülve – megillette, az eljárás minden szakaszában.

3. A terhelt a büntetőeljárásban

„A terhelt az, akivel szemben büntetőeljárást folytatnak.”³

A terhelt esetben összefoglaló megnevezésről van szó: a feljelentés után feljelentett személyről, a nyomozás során gyanúsítottáról, a vádemelést követően vádlottról, a jogerős marasztaló ítélet esetén elítéltről beszélünk. A terheltet szokás a büntetőeljárás központi alakjának is tekinteni, hiszen a büntetőeljárás egyik – ha nem a legfontosabb – célja a bűncselekményt elkövető személy felkutatása és felelősségre vonása. Ez azonban csak a törvényben meghatározott módon és feltételek mellett, a védekezési jog biztosításával történhet.

² HAJDU Lajos: A felvilágosodás büntető eljárásjogi követelése. In: TÓTH Mihály: *Büntető eljárásjogi olvasókönyv*. Budapest, Osiris, 2003. 15–23.

³ 1998. évi XIX. törvény a Büntetőeljárásról, 43. § (1)

Terheltté voltaképpen akkor válik valaki, ha a bűncselekmény személyéhez kötődő gyanúja – ez a megalapozott gyanú – miatt bevonják az eljárásba, vagyis kihallgatás céljából a nyomozó hatóság megidézi, és közli vele a bűncselekmény gyanújának ténybeli és jogi alapjait.

A terhelte eljárási jogi helyzetének garanciáinak kiemelt jelentőségét jellemzi, hogy azoknak legfontosabb alapelveit az Alaptörvény is rögzíti, a XXVIII. cikkben. Az állam számára rendelt büntetőmonopólium egyúttal a büntető-eljárás alá vont személy cselekményének tisztességes körülmények között történő elbírálásának kívánalmát is magával hordozza. Ám azért, hogy ez minél nagyobb biztonsággal érvényesülhessen, a jogalkotó nem csak az állami szerveket ruházta fel kötelezettségekkel, hanem a terhelte számára is kiterjedt jogosultságokat biztosított.

Ám a fent említettek ellenére a gyakorlatban – főleg a nyomozóhatóságok munkája során – egyes alapjogok rendszeresen sérülnek, illetve egyes jogosultságok tartalmilag teljes mértékben kiüresedtek, melyek komoly aggályokat vethetnek fel a büntetőeljárás megfelelő működésével kapcsolatban.

3.1. Az ártatlanság védelme az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában

Az ártatlanság védelmének elvét nemzetközi egyezmények és nemzeti jogszabályok tömegei rögzítik, melynek címzettjei lényegében mindenhol a büntetőügyekben eljáró valamennyi hatóság.⁴ Abszolút jog, tehát korlátozására nincsen lehetőség, ám ezzel együtt a vádhatóság lehetősége, és célja vélelem megdöntése a büntetőeljárás során. Mindamellett, hogy elsősorban büntetőjogi alapelv, a jogfejlődés eredményeként az ártatlanság védelmének követelménye már nem csak büntetőügyekre, hanem a közigazgatási, fegyelmi, és szabálysértési eljárásokra is kiterjed.⁵

Tamás András jogállam fogalmának tíz ismérve közül az egyik az, hogy a jog biztosítja az alapvető emberi jogokat.⁶ Magyarországon ez több módon is megvalósul: nemzeti jogszabályi szinten, az Alkotmánybíróság gyakorlatában, illetve a nemzetközi egyezményekhez való csatlakozással is. Utóbbiak közül

⁴ HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila: *Emberi jogok*. Budapest, Osiris, 2003. 719.

⁵ SÁRI János – SOMODY Bernadette: *Alapjogok*. Budapest, Osiris, 2008. 121.

⁶ BALOGH–BÉKÉSI–BALOGH–CSERNY–HALÁSZ–PATYI–TÉGLÁSI–TÓTH: *Alkotmányjog*. Nemzeti Közszerződési és Tankönyv Kiadó Zrt., 2013. 27.

talán a legnagyobb hatással az Emberi Jogok Európai Egyezménye, illetve az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata van a magyar ítélkezésre, mely jelenség megfigyelhető a magyar Alkotmánybíróság, és a rendesbíróságok döntései kapcsán is.⁷

Az ártatlanság véelmét hagyományosan a tisztességes eljáráshoz való jog, mint alapjog keretei között értelmezik, utóbbit az Emberi Jogok Európai Egyezménye is alapelvi szinten rögzíti. Az Egyezmény alapjai több mint hat évtizedes múltra tekintenek vissza, mely azért különösen fontos Magyarország szempontjából, mivel az emberi alapjogok feltétlen tiszteletben tartásának követelménye hazánk esetében csak a rendszerváltástól datálható- ennek is köszönhető, hogy a magyar alkotmánybíráskodás kezdetén a testület más joganyag híján különösen nagy mértékben alapozta rá döntéseit.

4. Az ártatlanság véelme

4.1. A tisztességes eljáráshoz való jog

Az ártatlanság véelme a fenti emberi jog keretein belül fejlődött ki, így mindenképpen szükséges róla szót ejteni. A tisztességes eljáráshoz való jog az igazságszolgáltatással összefüggő jogok talán legátfogóbb szegmense, amit, ahogy láthattuk, nevesít az Emberi Jogok Európai Egyezményének 6. cikke is.⁸

„Mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja, és hozzon határozatot a polgári jogi jogai és kötelezettségei tárgyában, illetőleg az ellene felhozott büntetőjogi vádak megalapozottságát illetően.”⁹

Ezt a meghatározást integrálta az Egyezmény összes tagállama, Magyarország mind az Alaptörvényben, mind a Be. 3. §-ban kifejezésre juttatta az általánosságban megfogalmazott elvet, melynek elemeit nem lehet elvont módon felsorolni, ám három fő csapásiránya van: a bírósághoz fordulás joga, a nyilvánosság elve, és a fegyverek egyenlőségének elve. A terhelt szempontjából az utóbbi a legmeghatározóbb, mely azt az igény testesíti meg, hogy a vádló, és a vádlott azonos perbeli eszközök igénybevételével fejthessék ki álláspontjukat, ellen-

⁷ SOMODY Bernadette: *Alapjogi bíráskodás – Alapjogok az ítélkezésben*, Budapest, L'Harmattan, 2013. 150–160.

⁸ BÁN Tamás: A tisztességes eljárás és annak egyik fontos vonása: az ártatlanság véelme. In: TÓTH Mihály: *Büntető eljárásjogi olvasókönyv*. Budapest, Osiris, 2003. 56–57.

⁹ Emberi Jogok Európai Egyezménye, 6 cikk, 1. bekezdés.

súlyozva, hogy a vádlott sokkal inkább az eljárás tárgyának, mint alanyának tekinthető.¹⁰

A magyar Alkotmánybíróság a tisztességes eljáráshoz való jogot az irányadó nemzetközi joggyakorlatra tekintettel olyan módon értelmezte, hogy az az eljárás egészének kell, hogy megfeleljen. Ezt azzal indokolta, hogy „egyes részletek hiánya ellenére éppúgy, mint az összes részletszabály betartása dacára lehet az eljárás méltánytalan vagy igazságtalan, avagy nem tisztességes”, és egyúttal kimondja, hogy ezen jog nem korlátozható, olyan jogosultság, „mellyel szemben nem létezik mérlegelhető más alkotmányos alapjog vagy alkotmány cél, mert már maga is mérlegelés eredménye.”¹¹

4.2. Anomáliák a gyakorlatban

„Senki sem tekinthető bűnösnek mindaddig, amíg a bűnösségét a bíróság jogerős határozatában nem állapította meg.”¹²

Tremmel Flórián megfogalmazása szerint „Végigtekintve a terhelt jellemző körülményeit a gyakorlati bűnügyekben, minden túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a terhelt halmozottan hátrányos helyzetű...”¹³

Ezt az állítását a két fél, tehát a hatóságok és a magánszemély között húzódik, az előbbi javára dőlő „túlerővel” támasztja alá. Ez a büntetőeljárás több sajátosságát is felöleli: az eljáró hatóságok hatalmi túlsúlya, azok szervezettsége, jogi tájékozottsága szemben a többnyire laikus magánszeméllyel, a kényszerintézkedések foganatosításának lehetősége a hatóságok részéről, illetve az esetleges fogvatartást jellemző nagyfokú elzárttság, kiszolgáltatottság, és az ezzel járó tájékoztatatlanság, tehát a védekezési lehetőségek beszűkülése.

Ám a jogalkotó éppen ezek ellensúlyozására büntető eljárásjogi alapelvként rögzítette az ártatlanság vélelmét, mely elméletben garantálja a terhelt számára, hogy mindaddig nem tekintik bűnösnek, amíg azt független és pártatlan bíróság jogerős határozatával meg nem állapítja.

„A vád bizonyítása a vádlót terheli”¹⁴

¹⁰ BELOVICS–TÓTH i. m. 48.

¹¹ 6/1998. (III.11.) AB határozat

¹² Be. 7. §

¹³ TREMMEL i. m. 154.

¹⁴ Be. 4. § (1)

Az ártatlanság véelmének három processzuális hatása van: a jogok jó-hiszemű gyakorlása, az in dubio pro reo elve, tehát az, hogy kétség esetén a terhelt javára kell dönten, és a bizonyítási teher hatóságokra helyezése. Ennek megfelelően, a vádhatóságnak kell bizonyítani azon tényállítását, miszerint a terhelt bűncselekményt követett el, és ha nem jár sikerrel, a terheltet a bíróság felmenti.¹⁵ Fontos kiemelni, hogy a vádlott bűnösségét kétség nélkül kell bizonyítani, amiből az is következik, hogy a terhelt nem kötelezhető ártatlanságának bizonyítására.¹⁶ Mindezen túl a védői tevékenység is az ártatlanság véelmének elvéből eredeztethető.¹⁷

A vélelem elsődleges kötelezettje a bíróság, akinek a jogalkotó ezáltal tiltja meg a prejudikálást, tehát azt, hogy előbb szülessen meg a bírói fejében az ítéletek, mint annak indokolása. Demokráciában – elméleti síkon – a büntetőeljárás nem a bűnösnek beállított személy bűnösségének igazolását jelenti, hanem annak eldöntését, hogy a terhelt ténylegesen bűnös-e.

Ám nem véletlenül hangsúlyoztam azt, hogy ez elméleti síkon érvényesül csak elsősorban.

A bűnösség véelmének kérdésköre a mai napig aktuális problémája a büntetőeljárásnak. A szakirodalom többségének véleménye szerint a bírói gyakorlat eltolódott abba, az ártatlanság véelmét sértő irányba, hogy a sértetti vallomást automatikus igaznak ítéli meg, aminek ellenkezőjéről a terheltnek kellene meggyőznie a bíróságot, ezzel rejtetten megfordítva a bizonyítási terhet. Ez annak a hozadéka, hogy a gyakorlat alkalmanként nem a bizonyítékok értékeléséből vonja le a következtetéseket, hanem a kialakult meggyőződéshez igazítja értékelését,¹⁸ ezzel egy csapásra nagyságrendekkel meggyengítve a már amúgy is kiszolgáltatott terheltnek helyzetét. Ebből kifolyólag ugyanis a bíróság átszakítja az egyén számára az állammal szemben biztosított egyik legalapvetőbb védőhálót, és a már említett „túlerővel” szemben garantált legerősebb ellenszert semmisíti meg.

Természetesen meg kell jegyezni, hogy az ítélkező szervek bizonyos szempontból rá vannak kényszerítve a törvény betűjétől, ha nem is elrugaszkodásra, de annak a mélyreható értelmezésére. Ennek egyik indoka, hogy a kétségek teljes, és – a jogszabályok alapján egyébként elvárt – tökéletes kizárása a gyakorlatban

¹⁵ KIRÁLY i. m. 130–131.

¹⁶ *A büntető eljárási törvény magyarázata* 1., Complex, 2009. 52–53.

¹⁷ FENYVESI Csaba: *A védőügyvéd*. Budapest, Dialóg Campus, 2002. 27–33.

¹⁸ KOVÁCS Tamás: A bűnösség véelme. *Ügyvédek Lapja*, 2013/március–április, 11–13.

nem reális lehetőség.¹⁹ Egy egyszerűbb megítélésű büntetőügy is oly sok elemből áll, annyi szála van, hogy a büntetőeljárásnak szinte már természetes velejárója, hogy egyes, kevésbé fontos részletek homályosak maradnak. Abban az esetben, ha ezen részletekre hivatkozva az eljáró hatóságoknak nem lenne lehetőségük felelősségre vonni, a többi bizonyíték alapján nagy bizonyossággal bűnös terhelhet, az ellentmondana mind az igazságszolgáltatással szemben támasztott társadalmi elvárásoknak, mind a büntetőeljárás céljának.

A bíróságok ennek megfelelően kimondva-kimondatlanul, de egyfajta bizonyossági szintet állítanak fel, mely szintet elérve már indokoltak tartják a bűnösség megállapítását. Ez a szint, megfelelően kezelve segíti az igazságszolgáltatás mibenlétének érvényesülését, ám ezzel szemben veszélyes tendenciának lehet a melegágya. Az ugyanis, ha a bírói gyakorlat az „ésszerű kétség hiányának”²⁰ esetén felhatalmazottnak érzi magát a vádlott bűnösségének kimondására, mindenképpen üdvözölni lehet, ám ezt csak egy hajszál választja már el attól, ha a bíróság a terhelő bizonyítékok egyszerű túlsúlyára hivatkozva is marasztaló ítéletet hirdessen.

Ez már csak azért sem lehet célravezető, mivel sem a materiális, sem a processzuális igazság felderítését nem szolgálja. Mindamellett, hogy az előbbire való görcsös törekvés önmagában is veszélyezteti a terhelti jogosultságok tiszteletben tartását, az ilyen jellegű joggyakorlattal nem is szolgálja a materiális igazság érvényesülését, ugyanis ha a bíró ítéletét egyszerűen csak a terhelő bizonyítékok túlsúlyára alapozza, szükségképpen mellőzi a vádlottat mentő bizonyítékokat. Ezen felül a processzuális igazság keresésének teljes mértékben ellentmond, mivel sérül a tisztességes eljárás elve, és ezáltal a terheltet megillető eljárásjogi garanciák is.²¹

Ennek ellenére a jelenség számos szempontból gyakorlatban könnyedén tetten érhető. Aladits Beáta és Bencze Mátyás tanulmányukban rámutatnak, hogy a bírói gyakorlat hajlamos a benne kialakult meggyőződést alátámasztó bizonyítékokat részletesen elemezni, és azokra az ítéletben nagy hangsúlyt fektetni, míg az annak ellentmondó bizonyítékok értékelését már sokkal kevésbé lelkiismeretesen kifejtteni. A bizonyítékok szabad bírói mérlegelésre történő hivatkozás jellemzően akkor merül fel az ítéletek indokolásában, ha

¹⁹ TÓTH Mihály: Közvetett bizonyítás, prekonceptciók és előítéletek. In: ERDEI Árpád: *A büntető ítélet igazságtartalma*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2010. 88.

²⁰ ALADITS Beáta – BENCZE Mátyás: A bírói érvelés problémái és az ártatlanság vélelmének érvényesülése. *Jogelméleti Szemle*, 2012/1. 2.

²¹ ELEK Balázs: *A jogerő a büntetőeljárásban*. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszéke, 2012. 34–35.

egyébként nem sikerült hézagmentesen bizonyítani a megállapított tényállást. Az érvek egyoldalú vizsgálatára tipikus példaként említik, hogy a bírók abban az esetben, ha mind a terhelő, mind a mentő tanúk ellenmondás és logikai bukfencektől mentes vallomást tettek, rendszeresen az előbb említettek személyes érvelési paneljeit ítéli meg végül elfogadhatónak. Erre természetes joga van, ám ebben az esetben szükséges lenne ennek részletes megindokolása, ám az ítéletekben ez is számos alkalommal elmarad.²² Sokat mondó jelenség a szerzők vizsgálatában a bíróságok poligráfos bizonyításhoz való hozzáállása: a vizsgált ítéletekben, amennyiben azok eredménye alátámasztotta a bíróság addig kialakult álláspontját, aggály nélkül hivatkoznak rá, amennyiben viszont azzal ellentétes, minden egyes esetben elutasították, mint nem teljesen megbízható bizonyítékforrást.

Bencze Máttyás 2011-ben indokoltan tartotta a bírák attitűdjének kérdőíves vizsgálatát is, mely beszédes megállapításokat tartalmaz. Arra a kérdésre, hogy inkább az egyéni szabadság garanciáit, vagy a társadalmi rend biztosítását kellene fokozottabban érvényre juttatni, mindössze a bírák 50 százaléka választotta az előbbi. Több mint negyedük, 26,9 százalékuk egyetlen tanúvallomás alapján is kihirdetne marasztaló ítéletet. Az annak kiderítésére irányuló tesztnek, hogy a bírák mennyire ragaszkodnak az első benyomásukhoz, mennyire hajlandóak átgondolni egy probléma minden releváns aspektusát, még lesújtóbb az eredménye: mind a három feltett kérdésre csak a megkérdezettek 24 százaléka adott helyes választ.²³

A tesztből kitűnik, hogy a megkérdezett bírák fele rendpárti szemlélettől vezérelve adott esetben indokoltan tartaná a terhelt egyéni jogainak háttérbe szorítását, és egy kisebb hányaduk elenyésző mennyiségű terhelő bizonyítékra alapozva is bűnösnek mondaná ki a vádlottat.

További problémát jelent a szavahihetetlennek aposztrofált terhelt, vagy mentő tanú vallomásának teljes egészében történő elvetése, annak vizsgálata nélkül, hogy a vallomás mely részletei maradhattak hitelesek – így a bíróság azt feltételezi, hogy a szóban forgó személyek vallomásukban elejétől a végig

²² ALADITS–BENCZE i. m. 4.

²³ BENCZE Máttyás: Az ártatlanság vélelmének érvényesülése a magyar büntetőbíróságok bizonyítási gyakorlatában. *Belügyi Szemle*, 2011/9. 95–123. A három kérdés a következő:

1. Egy napszemüveg és egy hozzá tartozó tok összesen 1100 forint. A napszemüveg 1000 forinttal kerül többbe, mint a tok. Hány forintba kerül a tok?
2. Egy tengeri öblőben olajfolt növekszik. A folt mindennap a kétszeresére nő. Ha 48 nap alatt lepi el a teljes öblöt, akkor hány napig tartott, amíg a felét borította be?
3. Ha 5 gép 5 perc alatt 5 karkötőt gyárt le, akkor hány percig tart, amíg 100 gép legyárt 100 karkötőt?

hazudtak. A szavahihetőség körében további problémát jelent a marasztaló ítélet meghozatalában érdekelt terhelő tanúk vallomásaiban felfedezhető, a vádlott felé táplált negatív érzelmi töltet értékelésének hiánya, annak túl nagyvonalúan történő kezelése.²⁴

Ezen felül problémát jelent a gyakorlatban a nyomozati vallomások túlsúlya az ítélkezésben, melyeket a bíróságok jellemzően egyenrangú bizonyító erejűnek tekintenek a tárgyaláson tett vallomásokkal – sértve ezzel a közvetlenség elvét – ahelyett, hogy a tárgyaláson tett nyilatkozatok hitelességét, vagy hiteltelenségét támassza velük alá.²⁵ Ezt támasztja alá a már említett Bencze-vizsgálat, melyben a bírák 69,2 százaléka válaszolt úgy, hogy az ellentmondó nyomozati vallomást venné figyelembe a tárgyaláson tett vallomás kárára. Ez azért lehet aggályos, mert a bíróságoknak csak korlátozott lehetőségeik vannak a nyomozás során felvett vallomások körülményeinek ellenőrzésére. A magyar Helsinki Bizottság 2004-ben készített átfogó tanulmányt a terheltek helyzetéről az előzetes letartóztatás folyamán. Vizsgálatukban kitértek a terhelteket ért bántalmazások, és a lélektani nyomásgyakorlás gyakoriságára is. A 477 megkérdezett személyek közel 28 százaléka, tehát 133 fő vallotta, hogy kihallgatása során megfenyegették azzal, hogy ha megtagadja a vallomást, vagy nem tesz beismerést, előzetes letartóztatásba helyezik, vagy azt meghosszabbítják.²⁶ Természetesen lehet számolni a felmérés kapcsán egy bizonyos mértékű hibahatárral, ám az, hogy a vizsgált esetek több mint negyedében próbálkoztak hasonló módszerekkel a nyomozóhatóságok, jelzi, hogy miért kelt visszas hatást, ha a bíróságok túlzott mértékben hagyatkoznak a büntetőeljárás ezen szakaszában adott vallomásokra.

Nyilvánvaló, hogy a fent említettek az esetek egészen túlnyomó többségében nem abból fakad, hogy a bíró rosszindulatú, személyes problémája van a vádlottal, és szándékosan rosszat akar neki. A jelenség széleskörűen elterjedt jellegéből kiindulva nem azzal van a gond, hogy a bírák képzetlenek, vagy intellektuálisan nem ütik meg a mércét, és ne lennének képesek megfelelő bizonyítási eljárás lefolytatására. A probléma gyökere onnan eredhet, hogy a szakma elfogadhatónak ítéli meg az olyan körülményekre alapozott ítéletet, mely alapján „nagyon valószínű” a terhelt bűnössége – ebből adódhat egyes esetekben például, hogy az indokolásból nem derül ki, hogy egyes terhelő

²⁴ ALADITS–BENCZE i. m. 8–10.

²⁵ BÓCZ Endre: *A büntetőeljárás jogunk kalandjai*. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2006. 157.

²⁶ KÁDÁR András Kristóf: *A vétkesség vélelme*. Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2004. 69–70.

bizonyítékok milyen konkrét vonatkozásban támasztják alá a megállapított tényállást. Az ítélezés esetenként gyakorlatilag rutinszerűen történik, a bíró rosszabb esetben a megérzéseire, jobb esetben a tapasztalataira hagyatkozik. Ám fontos folyamatosan figyelemmel lenni arra, hogy ha két eset hasonló, akkor nem ugyanolyan, nem lehet ignorálni még az árnyalatnyi különbségeket sem, mert azok egészen más irányba terelhetik az adott ügy megítélését. Nem arról van szó, hogy az ártatlanság vélelmének megsértése miatt tömegesen vonulnak ártatlanok büntetés-végrehajtási intézetekbe, de ez által megnő ennek az esélye, mely jogállami keretek között nem megengedhető. Feltételezhető, hogy a bírák a magas ügyteher miatt érzik szükségét a gyorsabb ítélethirdetésnek, ám ha egy ember szabadsága a tét, ez nem lehet megfelelő indok a kapkodásra.

Tehát mindettől a büntetőbírónak el kell tudnia vonatkoztatni. Olyan magas fokú felelősséggel járó pozícióban van, melyben nem engedheti meg magának a szubjektivitás– tehát a rutin, az erkölcsi meggyőződés, vagy a monotonitás– győzelmét az objektivitás felett. Természetesen nem lehet elvárni a bírótól, hogy a pulpitusra ülve elhagyja teljes mértékben saját tulajdonságait, személyiségjegyeit, ám nem vezetheti ez az ítélezésben. A sztereotípiák, az előítéletek mentén való döntéshozatal jogszerűen nem történhet meg, a bírótól nem az érzelmi, ha nem az ésszerű meggyőződést lehet elvárni.²⁷ A büntetőeljárás természetéből adódóan a bíró ítéletével sorsokról, emberi életek alakulásáról dönt, így folytonosan törekednie kell a lehető legnagyobb tárgyilagosságra elérésére.

Azonban, ahogy már említésre került, nem csupán a bírói szemléleten kell változtatni. A Be. 4. § (2) bekezdése alapján: *„Kétséget kizáróan nem bizonyított tény nem értékelhető a terhelt terhére”* Ez a passzus szigorával éppen az ellenkező hatást éri el, mint szeretné. Azáltal, hogy egy teljesíthetetlen feladattal bízta meg a bírói gyakorlatot, egyúttal választás elé is állítja őket: a törvény betű szerint történő betartása jelentős mértékben megnehezítené az igazságszolgáltatás feladatának végrehajtását– tehát annak megállapítását, hogy a vádlott ténylegesen elkövette-e a terhére rótt bűncselekményt. Így adódik a másik lehetőség, hogy a gyakorlat saját szabályokat állít fel, ám ez ebben esetben együtt jár egyes eljárásjogi garanciák csorbulásával is. Tehát kívánatos lenne egy olyan szabályozás kialakítása, amely egy végrehajtható alternatívát nyújt a jogalkalmazó számára, melynek következtében nem kell „kikerülnie” a törvényi rendelkezéseket. Ez ugyanis elvezethet egy olyan kontroll nélküli ítélezéshez, melyben a törvény szava legjobb esetben is csak iránymutatásnak

²⁷ ELEK Balázs: *A sztereotípiák szerepe a bizonyítási eljárásban*, In: ERDEI Árpád: *A büntető ítélet igazságtartalma*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2010. 169.

tűnik, és melyben ezáltal jogbiztonság, tehát jog megismerhetősége és kiszámíthatósága jelentős mértékben romlik.

4.3. Az előzetes letartóztatás²⁸

Az előzetes letartóztatás a büntetőeljárás során elrendelhető legsúlyosabb kényszerintézkedés, ami a személyes szabadság teljes elvonását jelenti. Éppen ezért elrendelése, tartama, módja számos feltételhez, garanciához kötött, és a hatóságot rendszeres felülvizsgálati kötelezettség is terheli.

A törvényben nevesített négy különös okon kívül az előzetes letartóztatás elrendelésének meg kell felelnie még két általános feltételnek is. Egyik ilyen a konkrét személyre és bűncselekményre történő alapos gyanú megléte, büntetési akadályok fennállása nélkül, illetve a gyanúnak szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekményre kell irányulnia.²⁹ Ezen felül a formális feltételek közé tartozik az eljárás megindítása, a bíróság erről szóló döntése, az erre irányuló ügyész indítvány, a terhelt előzetes meghallgatása, és az indokolt végzés.

A 2004-es Bírósági Határozatban közzétett 227. számú jogeset alapján az előzetes letartóztatás intézménye nem sérti az ártatlanság vélelmének elvét, és sok esetben csak így érhető el, hogy a terhelt ténylegesen részt vegyen az eljárásban.³⁰ A vélelemből következik, hogy az előzetesen letartóztatott személyek számára biztosítani kell mindazon jogot, amit akkor gyakorolhatna, ha nem lenne fogva tartva – természetesen akkor, ha azok az eljárás céljával, vagy a

²⁸ „Az előzetes letartóztatás a terhelt személyi szabadságának bírói elvonása a jogerős ügydöntő határozat meghozatala előtt”

- (2) A terhelt előzetes letartóztatásának szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény miatt folytatott eljárásban, és akkor van helye, ha
- a) megszökött, a bíróság, az ügyész, illetve a nyomozó hatóság elől elrejtőzött, vagy szökést kísérelt meg, illetőleg az eljárás során ellene újabb, szabadságvesztéssel büntetendő szándékos bűncselekmény miatt eljárás indult,
 - b) szökésének vagy elrejtőzésének veszélyére tekintettel vagy más okból megalapozottan feltehető, hogy az eljárási cselekményeknél a jelenléte másképp nem biztosítható,
 - c) megalapozottan feltehető, hogy szabadlábon hagyása esetén, különösen a tanúk befolyásolásával vagy megfélemlítésével, tárgyi bizonyítási eszköz, okirat megsemmisítésével, meghamisításával vagy elrejtésével megghiúsítaná, megnehezítené vagy veszélyeztetné a bizonyítást,
 - d) megalapozottan feltehető, hogy szabadlábon hagyása esetén a megkísérelt vagy előkészített bűncselekményt véghezvinné, vagy szabadságvesztéssel büntetendő újabb bűncselekményt követne el.

²⁹ *A büntetőeljárás törvény magyarázata*. Budapest, CompLex, 2009. 431–438.

³⁰ BENCZE Máttyás: Szabadságkorlátozások. *Fundamentum*, 2005/2. 62.

foganatosítást végző intézet rendjével nem összeegyeztethetetlenek. Ez azt is jelenti, hogy jogerős ítélet kihirdetéséig a szabadság tartós megvonása esetén is úgy kell kezelni a fogvatartottat, mint egy nem bűnöst, tehát a lehetőségekhez mérten minél inkább a büntetés végrehajtási intézeten kívüli körülményeket kell kialakítani.³¹ Az előzetes szabadságvesztés teljes idejét be kell számítani az esetlegesen kiszabott szabadságvesztésbe, az ártatlanul elszenvedett sérelemért kártalanításra pedig akkor kerülhet sor, ha a cselekmény, amelyért az előzetes letartóztatást elrendelték nem bűncselekmény, vagy nem a letartóztatott terhelt követte el.³²

Az előzetes letartóztatásnak elméleti szinten nem lehetne előrehozott büntetés jellege, ám az írott jog és a gyakorlat nem feltétlenül fedi egymást ebben a kérdésben sem. Ám ebben a problémában sem elsősorban a törvényi szabályozással, hanem annak a gyakorlati alkalmazásával van a gond. Ugyanis ezen kényszerintézkedés elrendelésekor a bírói végzések sokszor csak általánosságban igaz megállapításokat fogalmaznak meg, mellyel a letartóztatás okául a terhelt jövőbeli, feltételezett magatartásra utalnak, annak valódi megindokolása nélkül. „A terhelt előzetes letartóztatását rendelte el a bíróság, mert megalapozottan lehetett tartani attól, hogy megszökik és a hatóság elől elrejtőzi”. Ez csak a normaszöveg megismétlése, és nem tényleges indokolás.³³

Ezt a problémát járta körül Bánáti János is, hangsúlyozva, hogy sérti a védelemhez való jogot az olyan jellegű fordulat, miszerint „alaposan feltehető, hogy a gyanúsított további bűncselekményeket is elkövetett.” Ez esetben ugyanis a határozat egy olyan alapos gyanú meglétére utal, ami még nem került a terhelttel közlésre, ezáltal a védekezési jogát sem tudja gyakorolni. Kritizálja azt a gyakorlatot, hogy a bíróság mindennemű vizsgálat nélkül elrendeli az előzetes letartóztatást akkor, ha az őrizetbe kerülés elfogatóparancs útján történt, annak ellenére, hogy közel sem biztos, hogy a gyanúsított bujkált a hatóság elől – ez pedig ahhoz vezet, hogy egy valamilyen, nem feltétlenül szándékos okból át nem vett idézés szabadságkorlátozást vonhat maga után. Visszás a helyzet az előzetes letartóztatások meghosszabbításával kapcsolatban is, ami már-már automatizmussá vált, annak ellenére, hogy már önmagában az időmúlás is olyan új körülmény, ami indokolná a terhelt személy meghallgatását.³⁴ Ezt támasztja

³¹ HERKE Csongor: *A letartóztatás*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2002. 23.

³² RÓTH Erika: *Az elítélés előtti fogvatartás dilemmái*. Budapest, Osiris, 2000. 101–107.

³³ HERKE Csongor – FENYVESI Csaba – TREMMEL Flórián: *A büntető eljárásjog elmélete*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2012. 190.

³⁴ BÁNÁTI JÁNOS: Az előzetes letartóztatás: szabadságjogok versus bírói munkaterhek In: TÓTH Mihály: *Büntető eljárásjogi olvasókönyv*. Budapest, Osiris, 2003. 265–269.

alá Bencze Mátyás tanulmánya is. Megállapítja, hogy a gyakorlatban a felvett jegyzőkönyvbe foglaltak megdöntése érdekében „gyakorlatilag bűncselekmény elkövetését kellene rábizonyítani a rendőrré”. Példaként említ egy Hajdú- Bihar megyében elvégzett kimutatást, mely szerint az előzetesen letartóztatottak mindössze negyedére szabtak ki a bíróságok a jogerős ítéletében letöltendő szabadságvesztést, mely statisztika azok elrendelésének indokolatlanságára is engedhet következtetni.³⁵

Ám a legnagyobb problémát mégis az előzetesen fogvatartottak elhelyezése jelenti. Németh Gyula megfogalmazása szerint a „a sors fintoraként ma azok vannak a legsúlyfoltabb intézetekben és zárkákban, akiket a jog még ártatlan személyeknek ismer el”.³⁶

Az együttes elhelyezéssel kapcsolatos rendelkezések alapján el kell különíteni a büntetlen előéletű, és a többszöröse büntetett előéletű foglyok, valamint a csekély tárgyi súlyú és a társadalomra kiemelkedően veszélyes bűncselekményeket megvalósító terhelteket – lehetőség szerint.³⁷

Ez utóbbi szó adja meg a magyar gyakorlat velejét. A Magyar Helsinki Bizottság vizsgálata alapján emberi jogi szempontból a legjelentősebb problémát a rendőrségi fogdában végrehajtott előzetes letartóztatások képezték – értve itt akár a fizikai körülményeket, akár a bánásmódot. A fogdarendelet által előírt fogvatartottanként számolandó 10 m² légtér és 4 m² mozgástér elvétele teljesült csak, a zárkák megvilágítása, szellőzése szintén bőven hagyott kívánnivalót maga után, míg a higiéniai viszonyok kapcsán elképzelhetetlen állapotokról számolnak be, akár a mosdó használatának lehetőségei, akár a mosakodás gyakoriságának tekintetében.³⁸ Nem hiába fogalmazott így Bárd Károly a mű előszavában: „Nálunk (igaz sok helyütt másutt is) sanyarúbb az előzetesen letartóztatottak helyzete mint azoké, akik büntetésüket töltik”

Természetesen a zárkák állapota fokozatosan javul, ám az Európa Unió szabványai még mindig nem teljesülnek maradéktalanul, erre utal az ombudsman a Fővárosi Büntetés- végrehajtási Intézet Venyige utcai objektumában végzett vizsgálata is. Megállapítása szerint a zárkák több mint 200%-al túlsúlyfoltak,

³⁵ BENCZE (2005) i. m. 63–64.

³⁶ NÉMETH Gyula: Feszült légkörben. *Börtönügyi Szemle*, 1992. 13-15.

³⁷ BELOVICS Ervin – VÓKÓ György: *A büntetés- végrehajtási törvény magyarázata*. Budapest, HVG-Orac, 2014. 429.

³⁸ Magyar Helsinki Bizottság: *Előrehozott büntetés*. Alkotmány- és Jogpolitikai Intézet, 1997. 45–49.

túlzottan túlterhelt a személyzet, és a zsúfoltság mielőbbi megszüntetését szorgalmazta.³⁹

5. Összegzés

Kutatásom megerősített a hipotézisemben, miszerint megfelelően átalakított jogalkalmazói hozzáállás megállíthatná, és visszafordíthatná a terhelti jogosultságok megsértésével kapcsolatos kedvezőtlen tendenciát.

A probléma összetett, ám megglátásom szerint a jogi környezet radikális átalakítására nem lenne szükség, ám finomításokra nyilvánvalóan szorul. Azzal, hogy a bírák számára kötelezővé teszik, hogy minden kétséget kizáróan bizonyítsák a terhelt bűnösségét, végrehajthatatlan feladat elé állítják őket. Ahogy kifejtettem, egy büntetőügy túlon túl komplikált ahhoz, hogy minden apró részletére teljes mértékben fény derüljön, így a törvény betű szerinti értelmezése esetén az igazságszolgáltatás ellehetetlenülne, annak céljai nem lennének megvalósíthatóak. Érdemes lenne ezért a jogszabály szövegezésének átalakítására, úgy, hogy a bíróságok ne legyenek kénytelen egyfajta bizonyossági szintet felállítani. Kíváncs voltam ennek megfelelően törvényi szinten elismerni, hogy az ésszerű kétség hiányának esetén a terhelt elmarasztalható. Objektív határt ennek a kifejezésnek nehéz szabni, ám lehetséges lenne olyan keretek közé szorítani ennek értelmezését, mely során az igazságszolgáltatás célja, és a terhelti jogosultságok is érvényesülni tudnak.

Ez egyúttal gátat szabhatna az ezen kényszer indikálta, a terheltekre nézve kedvezőtlen tendenciának. Ugyanis ahogy leszögeztem, a már említett– és jelenleg csak a joggyakorlatban létező– bizonyossági szintet egy hajsza választja el attól, hogy a bírák a terhelő bizonyítékok egyszerű többségére hivatkozva is a vád igazát ismerjék el, amely rendkívül ingoványos talajra tereli az igazságszolgáltatást.

A büntető ítélet a lehető legnagyobb mértékű beavatkozás az egyén szuverenitásába, ezért elengedhetetlen az őt védő garanciák kiépítése, és azoknak az állam és szervei által történő megtartása. Azzal, hogy a bírák túllépnek ésszerű kétségek hiányán, átlépnek a garanciákon is. Nem elfogadható, hogy az ellentmondó sértetti és terhelti vallomások kapcsán az előbbieknél ítélnék már-már automatikus igazat, nem elfogadható, hogy a terhelte mentő körülményeket kisebb súllyal értékelik, mint az őket marasztalókat, és nem elfogadható,

³⁹ SZABÓ Máté: *Emberi Jogok: Alapvető jogok?* Kairosz, 2011. 265–166.

hogy ha a már bennük előzetesen kialakult képhez alakítják a körülményeket, és nem fordítva.

A megoldás egyrészt lehetne a bírák számának növelése, ezzel is csökkentve a rájuk nehezedő ügyterhet. Természetesen a bíróság nem azért nincsenek kellő figyelemmel a terheltek jogaira, mert rosszindulatúak. Az előttük heverő ügyek sokaságának minden részletére lehetetlen odafigyelni, ha mégis megtennék, az a büntetőperek ésszerűtlenül hosszúra nyúlásához vezetnének –, ám egy terheltet aligha nyugtatna meg az a magyarázat, hogy a bíróság tagjai fáradtak voltak ítélelhozatalakor, ezért nem vettek figyelembe egyes mentő körülményeket.

Nyilvánvalóan a bírói apparátus növelése elsősorban finansziális probléma. Mindazonáltal meglátásom szerint a jól működő államszervezet számára egyértelműnek kell lennie, hogy számára is kívánatos az egyének jogi védelmének legmagasabb fokú garantálása. Ez egy olyan kérdés, mely a társadalom minden tagjának érdeke.

Nem kerülne pénzbe viszont az előzetes letartóztatások meghosszabbításának a helyén kezelése. Azzal, hogy minden érdemi vizsgálat nélkül tartanak egyes személyeket előzetes letartóztatásban, kijelenthető, hogy bírák számára sok esetben ez is automatikusan végrehajtandó feladat lett. Érdemes lenne elgondolkodni a fogvatartás meghosszabbításához szükséges feltételek szigorításán is.

Szikinger István szerint a bűnüldözés eredményességét az emberi jogok visszaszorítása árán javítani akarok tévúton járnak, mivel azok eredménytelenek, és veszélyes tendenciáknak adnak alapot.⁴⁰ Az büntetőügyekben eljáró hatóságok esetleges hibáit azok a jogi normák képesek kiküszöbölni, melyek a tevékenységük ellenőrzésére hoztak létre.

A jog és az erkölcs szorosan kapcsolódik, de közel sem fedik le egymást. Laikusok számára a különbség nem feltétlenül látszik kristálytisztán, de a büntetőeljárás szereplőinek látását nem szabadna, hogy elhomályosítja az a cél, hogy a bűnüldöző szervek minél impozánsabb statisztikákat tudjanak felmutatni. A terhelti jogosultságok megkurtítása ezt semmiféleképpen nem tudná, illetve tudja segíteni, ám ártatlanokat sodorhat veszélybe.

⁴⁰ SZIKINGER István: A büntetőhatalom és az egyéni jogok. *Fundamentum*, 1997/2. 57–65.